

RECENZIE

KOVÁČ, Dušan – KOWALSKÁ, Eva – ŠOLTÉS, Peter a kol. *SPOLOČNOSŤ NA SLOVENSKU V DLHOM 19. STOROČÍ*. Bratislava : VEDA, 2015, 511 s., ISBN978-80-224-1478-4.

Kolektívnu monografiu tvorí sedemnást' štúdií rozčlenených do piatich kapitol. *Krajina a mes-tá v nej* je názov prvej súbornej kapitoly pozostávajúcej z dvoch štúdií. Nasledujúce dve kapi-toly skladajúce sa z piatich, resp. štyroch štúdií zostavovatelia a autori pomenovali *Človek a spoločnosť* a *Rodí sa národ*. Ostatných šesť štúdií je rozčlenených do štvrtej a piatej kapitoly pod názvami *Bojiská vojnové a politické* a *Človek nežije iba chlebom*. Už len na základe uve-dených názvov súhrnných kapitol možno usúdiť, že práca napriek svojmu všeobecnému názvu *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí* pokrýva len niektoré konkrétne aspekty sociálnych dejín územia Slovenska, ktoré v skúmanom období tvorilo integrálnu súčasť Uhorského kráľov-stva a Habsburskej monarchie. Bližší pohľad na jednotlivé štúdie následne prezradí, že niektoré kapitoly sú po obsahovej stránke značne heterogénne, čo by mohlo byť vnímané ako nedostatok. V prípade recenzovanej práce je však relatívna tematická nesúrodosť prirodzeným dôsledkom zámeru autorského kolektívu. Totiž hlavným výstupom projektu financovanom Agentúrou na pod-poru výskumu a vývoja (zmluva č. APVV-0119-11), v rámci ktorého vznikla táto kolektívna mo-nografia, má byť trojzväzková syntéza slovenských dejín v 19. storočí. Sedemnást' štúdií tvoria-cich recenzované dielo má byť nahliadnutím do „dielne“ výskumného tímu a predstavením základ-ných výskumných materiálov, na ktoré majú nadväzovať ďalšie výskumy a práce na realizovaní hlavného výstupu projektu v podobe spomínanej veľkej syntézy.

Prácu otvára *Úvod*, ktorý v spoluautorstve napísali traja hlavní zostavovatelia diela – Dušan Kováč, Eva Kowalská a Peter Šoltés. Vo veľmi všeobecných rysoch naznačujú niektoré aspekty jestvovania Slovákov v Uhorsku 19. storočia – objavenie sa nacionalizmu a následne politického nacionalizmu v 19. storočí, „nekorektná interpretácia“ Uhorska „Maďarmi“ ako maďarského národ-ného štátu, absencia slovenského národného územia ohraničeného historickou hranicou, problém uhorského vlastníctva veľkej časti slovenských elít a ľudu a násilná maďarizácia. V druhej časti úvodu sa jeho autori venujú teoretickým východiskám, ktoré navrhujú použiť pri skúmaní slo-venských dejín v 19. storočí. Za optimálnu považujú „paradigmu sociálnych dejín“ a konkrét-ne navrhujú vychádzať z modelu nemeckého historika Osterhammela, ktorého jadro predstavujú v piatich bodoch (Osterhammel, Jürgen. *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*. München : C.H. Beck, 2009). Stručne pomenávajú oblasti, v ktorých je za-tiaľ výskum v rámci slovenskej historiografie nedostatočný, resp. si vyžaduje sústredenejšiu bá-dateľskú pozornosť (vývoj šľachtických veľkostatkov, byrokratizácia, prienik moderných foriem hospodárenia v predmarcovom období, možnosti a formy odporu poddanského obyvateľstva voči svetskej a cirkevnej vrchnosti, fungovanie stoličných štruktúr a mestských samospráv). Zároveň tým sebakriticky priznávajú, čomu bude na nasledujúcich stranách knihy venovaná len menšia alebo žiadna pozornosť. Napokon vyzývajú k opusteniu úzkeho národného pohľadu na slovenské dejiny a prekonaniu výraznej orientácie na politické dejiny a skúmaniu minulosti „slovenského človeka“ v širších európskych súvislostiach.

Celkovo však úvodný text knihy, ktorý by mal predstaviť výskumné otázky, na ktoré budú autori hľadať odpovede, je relatívne nesúrodý a v niekoľkých ohľadoch pôsobí ako premáňaná šanca. V akom konkrétnom zmysle, to upresním neskôr.

V úvodnom článku prvej kapitoly Dušan Škvarna skúma predstavy slovenských národovcov o národnom území Slovákov v prvej polovici 19. storočia. V názkoch predstavuje predmoderné vymedzovania etnického územia Slovákov, väčšiu pozornosť však venuje dielam významnejších predstaviteľov slovenského hnutia v období, ktoré je pomenované v názve štúdie. Sleduje však aj kartografické pramene, práce raných štatistikov i etnológov i školské učebnice zemepisu. Druhou štúdiu v rámci prvej kapitoly je text Jany Pochaničovej venovaný tradícii a inovácii v architektúre v období ohraničenom začiatkom samostatného panovania Jozefa II. a rakúsko-uhorským vyrovaním (1780 – 1867). Premeny architektonického štýlu ako výsledku dialektického vzťahu medzi kontinuitou tradície a diskontinuitnými elementmi inovácie dokumentuje na príklade sakrálnej architektúry židovských náboženských obcí v Prešporke (autorka používa pomenovanie Bratislava) a v Prešporskej, Trenčianskej, Liptovskej, Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župe. Druhú polovicu textu tvorí prípadová štúdia rodu Feiglerovcov, ktorí v priebehu 19. storočia pôsobili v Prešporke ako architekti, stavitelia a stavební podnikatelia. Na aktivitách a prácach troch generácií sleduje architektonický vývoj a rôzne vplyvy, ktoré ho určovali.

Druhá kapitola začína demografickou štúdiou autorskej dvojice Branislav Šprocha a Pavol Tišliar. Pod názvom *Populačný vývoj Slovenska v dlhom 19. storočí. Náčrt demografických trendov* podávajú rozbor dostupných demografických dát, ktoré sa snažili dôsledne redukovať na súčasné územie Slovenskej republiky, čo, ako autori priznávajú, nebolo v každom prípade možné uskutočniť s rovnakou dôslednosťou. V štúdiu sú sledované základné demografické parametre: rast obyvateľstva na vymedzenom území (autori bežne hovoria o Slovensku, menej často používajú opisný tvar: územie Slovenska), predpoklady a faktory zmien „populačnej klímy“ (reprodukčné správanie sa a miera mortality), sobášnosti a štruktúry obyvateľstva podľa veku a pohlavia. Na základe spomenutých (a ďalších) parametrov a faktorov konceptualizujú kvantitatívno-kvalitatívnu premenu tzv. starého demografického režimu a nástup demografickej revolúcie na „Slovensku“ v priebehu dlhého 19. storočia.

V nasledujúcej práci Tomáš Janura podáva čiastočne prozopografickú štúdiu stoličného úradníckeho aparátu na príklade Zvolenskej stolice v období medzi rokmi 1790 – 1848. V prvej časti oboznamuje čitateľa s jednotlivými funkciami stoličnej správy a kompetenciami úradníkov. Pozornosť venuje aj procesu obsadzovania úradov a obnovovania mandátov, čiže reštauráciám, i keď sa sústreďuje hlavne na periodicitu zvolávania stoličných volieb hlavnými županmi. V druhej časti štúdie analyzuje tzv. úradnícke dynastie vo Zvolenskej stolici, teda mieru prítomnosti predstaviteľov jednotlivých šľachtických rodov (Radvanszky, Beniczky, Rakovszky, Czerva a ďalších) v úradníckych funkciách v skúmanom období. Janura nazerá na budovanie úradníckych dynastií z perspektívy korupčných praktík klientelizmu a nepotizmu, čím načrtáva dôležitú tému na ďalší výskum aj pre obdobia pred konca 18. storočia, resp. druhú polovicu 19. storočia a 20. storočia.

Ďalšie tri texty druhej kapitoly tvoria jednu z najlepšie integrovaných častí kolektívnej monografie. Tri fundované štúdie autoriek Ingrid Kušnirákovej, Kataríny Pekařovej a Gabriely Dudekovej sú venované sociálnej a zdravotnej starostlivosti. Kušniráková skúma reformy starostlivosti o mestskú chudobu a nezaopatrené deti a siroty v Uhorsku v období panovania Jozefa II. a Leopolda II. Reformy, predovšetkým prvého menovaného panovníka, mali za cieľ racionalizovať, zoštatniť a centralizovať dovtedajšiu neorganizovanú a značne decentralizovanú charitatívnu činnosť. Autorka analyzuje nielen reformy, ale aj ich implementáciu v praxi. V konečnom dôsledku nové usporiadanie sociálnej starostlivosti napriek svojmu progresívnemu charakteru malo za následok pokles zdrojov, ktoré dokázali jednotlivé charitatívne inštitúcie získať, čím sa znížil aj počet podporovaných osôb. Jozefínske reformy sa aj v tejto oblasti podarilo v Uhorsku presadiť

len v obmedzenej miere a napokon boli buď úplne zrušené, alebo pozmenené do tej miery, že vo viacerých ohľadoch došlo k obnoveniu stavu pred reformy.

Pekařová vo svojej rozsiahlej štúdií skúma organizáciu verejného zdravotníctva na území Slovenska v období 1780 – 1918. Autorka na úvod stručne vymedzuje otázku systematickej starostlivosti o zdravie v rámci politických a odborných (vedeckých) diskurzov v skúmanom období. Uvádza všeobecné údaje o chorobnosti obyvateľstva (v župách, ktorých územia tvoria dnešné územie Slovenskej republiky) a následne analyzuje rôzne aspekty legislatívnej a inštitucionálnej organizácie a profesionalizácie zdravotnej starostlivosti v chronologickom poradí, pričom ako medzníky si v rámci sledovaného obdobia určila roky 1848 a 1867. V druhej časti štúdie skúma personál vykonávajúci zdravotnícku činnosť, počnúc odbornou prípravou lekárov a pôrodných báb a končiac vzdelávaním ošetrovateľského personálu. V poslednej časti štúdie sa v krátkosti venuje inštitúcii nemocnice a jej vývoju v 19. storočí a činnosti lekárskeho spolku v oblasti verejného zdravotníctva. Väčšiu pozornosť venuje boju – pričom zároveň objasňuje rôzne typy zdravotníckych intervencií – proti niektorým epidémiám, ktoré postihli predovšetkým územie Slovenska v skúmanom období (kiahne, záškrt, cholera, týfus, tuberkulóza).

Autorka posledného z trojice textov Gabriela Dudeková skúma organizáciu zdravotnej a sociálnej starostlivosti v období neoabsolutizmu. Okrem sledovania legislatívnej a organizačnej stránky sa snaží reformu zdravotnej a sociálnej starostlivosti „bachovského režimu“ vnímať aj cez optiku otázky, ktorá v poslednom období opäť tvorí predmet zvýšeného záujmu habsburgológov – do akej miery bol represívny a centralizačný systém tzv. neoabsolutistického obdobia modernizačný, resp. konkrétne v prípade sociálnej politiky štátu, progresívny?

Tretiu súbornú kapitolu *Rodí sa národ* otvára Miloslav Szabó svojou inovatívnou štúdiou *Národ a rod. Príspevok k analýze diskurzu slovenského národného hnutia*, v ktorej analyzuje genderové aspekty rozpráv utváraných konkrétnymi predstaviteľmi slovenského národného hnutia. Primárne sa sústreďuje na texty Ľudovíta Štúra a Svetozára Hurbana Vajanského. Upozorňuje, že rodové (a konkrétne sexuálne) motívy v slovenských nacionalistických diskurzoch sa ani zďaleka neobmedzovali len na vzťahy medzi „mužom“ a „ženou“, ale v podobe naturalistických kódov sa objavovali aj pri definovaní bytia a ohraničenia národnej komunity – obzvlášť v nadväznosti na protizidovské a xenofóbne ideologické východiská skúmaných slovenských nacionalistov.

Peter Šoltés sa v nasledujúcej štúdií venuje doteraz neprebádanej téme: slovenským a slovanským „národným menám“ v slovenskom národnom hnutí. Analyzuje faktory, následkom ktorých bol v priebehu 19. storočia badateľný markantný rozdiel medzi konfesiami (rímsko-katolíckou a evanjelickou) v stratégiách dávania krstných mien. V katolíckom prostredí sa netradičné (nebiblické) mená presadzovali omnoho ťažšie a neskôr ako v protestantskom, čo dokladá kvantitatívnymi sondami v cirkevných matrikách, ako aj rozborom krstných mien v rodinách slovenských evanjelických a katolíckych národovcov. Dávanie slovenských/slovanských národných mien počas obdobia dvoch generácií (40. až 80. roky 19. storočia) ostávalo javom obmedzeným predovšetkým na evanjelickú národníarsku elitu. V neelitnom prostredí, teda medzi „slovenským ľudom“, sa slovenské a slovanské národné mená začínajú pomaly udomáčňovať až od 80. rokov 19. storočia.

Treťou štúdiou v kapitole o „zrode národa“ je text Daniely Kodajovej venovaný pohrebom a spomienkovým slávnostiam slovenských národovcov. Autorka nazerá na spomínané udalosti ako na miesta „*emocionálnej formy inscenovania národnej identity*“. V dôsledku perzekučného a reštriktívneho pôsobenia úradov predstavovali pohreby popredných „mužov národa“ a zádušné slávnosti jedny z mála verejných scén, na ktorých mohli slovenskí národovci gestami a ritualizovanými aktmi oslovovať nielen málopočetnú vzdelanú a čítajúcu verejnosť, ale aj pologramotné či negramotné obyvateľstvo, nakoľko tieto verejné udalosti nepodliehali oznamovacej povinnosti. Národné slávnosti fungovali ako verejné divadelné predstavenia a slávnostné prejavy na pohre-

boch umožňovali konštruovať a šíriť kultúrne obrazce vznešenej sebaobety za národ, ideálny obraz národného hrdinu a vodcov národa, resp. boja za národ. Kodajová podrobnejšie analyzuje pohrebné slávnosti Jána Kollára a Jána Hollého, príhovory na pohreboch Ludovíta Štúra, Jozefa Miloslava Hurbana, Viliama Paulíny-Tótha a superintendenta Karola Kuzmányho, biskupa Štefana Moysesu a ďalších.

Tretiu kapitolu uzatvára štúdia Petra Macha venovaná biskupovi Fridrichovi Baltíkovi a postojom slovenských národovcov voči jeho osobe v súvislosti s cirkevnopolitickými zákonmi a zápasom slovenských evanjelických elít za zachovanie integrity Preddunajského dištriktu v období posledného desaťročia 19. storočia. Štruktúry evanjelickej cirkvi a. v., predovšetkým Preddunajský dištrikt, predstavovali jedinú inštitucionálnu platformu, v rámci ktorej existovala určitá miera autonómie, a v rámci ktorej stále bolo možné relatívne slobodne uplatňovať slovenský jazyk nielen ako nástroj komunikácie, ale aj ako oficiálny správny jazyk. Podľa Macha uhorské vlády videli v slovenských evanjelických národovcoch v prvom rade šíriteľov panslavizmu, a teda protištátne živly útočiace na územnú integritu Uhorského kráľovstva. Z toho dôvodu, počnúc 90. rokmi 19. storočia, sa vystupňovali snahy o maďarizáciu cirkevného života. Druhým zdrojom napätia a obáv boli cirkevnopolitické zákony, ktoré zavádzali civilný sobáš a vedenie matriky prenášali na štátny úrad. V danej situácii slovenskí národoveckí evanjelici vkladali veľké nádeje do Fridricha Baltíka, ktorého svojou väčšinou hlasov v máji 1890 zvolili za biskupa Preddunajského dištriktu. Baltík však nenaplnil ich očakávania, ba práve naopak, kvôli svojim nejednoznačným a podľa jeho kritikov servilným postojom voči vládnej moci sa v evanjelickom národoveckom diskurze vytvoril jeho obraz ako odrodilca, národného renegáta („maďaróna“) a zradcu luteránskej cirkvi a vyznania. Macho však dospieva k názoru, že takéto označenie nie je korektné, objektívne zhodnotenie Baltíka historikmi však ešte len bude musieť byť vykonané.

Štvrtú kapitolu nesúcu názov *Bojiská vojnové a politické* otvára text Romana Holeca, ktorý chronologicky vracia čitateľa späť do obdobia neoabsolutizmu. Štúdia »Bachovskí husári« – symbol režimu, alebo jeden z jeho mýtov je pokusom o vyvrátenie niektorých interpretačných schém, ktoré boli a čiastočne stále sú pevne zakotvené v rozpravách stredo európskych historiografií, ale predovšetkým v tej maďarskej. Holec ich charakterizuje ako mýty, ktorých väčšina vznikla už počas obdobia neoabsolutizmu alebo krátko po ňom. Maďarská historiografia ich nekriticky prebrala do svojho národno-historického argumentačného rámca a dodnes sa s nimi vysporadúva. Ide konkrétne o tri „maďarské mýty“: (1.) kolaborácia s režimom neoabsolutizmu zároveň znamenala kolaboráciu s Viedňou počas revolúcie; (2.) mýtus pasívnej rezistencie maďarských politických elít voči neoabsolutistickému režimu; (3.) mýtus neschopnosti Slovákov porozumieť „bachovským husárom“. Posledným mýtom, ktorý však nie je „maďarský“, ale zrejme skôr „český“, resp. „čes-ko-slovenský“ je (4.) mýtus o dobrom a ústretovom českom úradníkovi (pôsobiacom v regióne Horného Uhorska v období neoabsolutizmu). Autor vyvracia uvedené mýty uvádzaním konkrétnych príkladov, ako aj štatistickými údajmi. Celkovo sa však Holecova štúdia venuje skúmaniu stratégií správania sa (sebazáchovy a transrežimovej migrácie profesionálnych kádrov) uhorsko-maďarského úradníctva a špeciálne tzv. bachovských husárov“.

Aj ďalší text štvrtej kapitoly sa chronologicky viaže na obdobie 50. rokov 19. storočia, konkrétne na posledný rok uvedeného desaťročia. Vojtech Dangl vo svojej štúdií podáva detailnú analýzu prítomnosti armádných síl Habsburskej monarchie v Lombardsku-Benátsku a priebehu bitky pri Solferine (1859).

Posledným textom kapitoly *Bojiská vojnové a politické* je rozsahom najdlhšia štúdia recenzovaného diela z pera Dušana Kováča *Slovenská politika v období provizória a prípravy rakúsko-uhorského vyrovnania, 1859 – 1867*. Štúdia ponúka rozbor dynastickej politiky a postojev

maďarských politických elít s dôrazom na národnostnú otázku a konkrétne slovenské národné hnutie. Kováč kriticky upozorňuje na doteraz prevládajúce jednostranné a ploché hodnotenie uhorského lojalistického/provládneho prúdu slovenskej politiky (tzv. peštianska/pešťbudínska skupina, resp. mladá škola). Zároveň však hodnotí politickú koncepciu pešťbudínskej skupiny ako naivnú a za jeden z najvážnejších problémov slovenského hnutia ako celku považuje rozštiepenosť v základných otázkach slovenského národného programu.

Posledná kapitola, vzhľadom na jej obsah nie celkom vhodne nazvaná *Človek nežije iba chlebom*. Tvoria ju kvalitné štúdie troch historičiek. Eva Kowalská, Elena Mannová a Ivona Kollárová sa venujú vybraným inštitucionálnym, sociálnym, ale aj politickým aspektom a predpokladom organizácie modernej spoločnosti.

Kowalská vo svojej štúdií *Školstvo ako politicum. Osvietenstvo, elementárne vzdelávanie a habsburský štát na prelome 18. a 19. storočia* skúma ustanovovanie štátneho dozoru nad procesom organizovaného masového vzdelávania a vytesňovanie cirkví z ich dovtedajšej dominantnej pozície (nielen) v oblasti školstva. Štátna reforma znamenala komplexnú zmenu nielen v oblasti presadzovania koncepcie reformného katolicizmu a konfesionalnej tolerancie, ale aj v narušení cirkevnej školskej organizácie a v zabezpečovaní materiálnej a finančnej podpory škôl. Reformy sa týkali aj pedagogickej prípravy, ale tiež i vyučovania a kontroly kvality vyučovania. Nové didaktické princípy vychádzali, aspoň na úrovni teoretických koncepcií reformátorov, z princípov merkantilizmu, fyzikratizmu a filantropizmu. Kowalská analyzuje vzájomne formatívne pôsobenie ideových elementov vychádzajúcich z osvietenských koncepcií dobrej a spravodlivej organizácie spoločnosti a pragmatických potrieb dynastie a štátu. V záverečnej časti štúdie zvlášť skúma dosah Tolerančného patentu (1781) na organizáciu nekatolíckeho ľudového školstva, resp. tzv. (konfesionalne) zmiešaných škôl.

V nasledujúcej štúdií Elena Mannová skúma fenomén občianskych spolkov a vzťahu štátu a občanov v období medzi rokmi 1848 – 1867. Sleduje zakladanie a fungovanie spolkov počas revolučných rokov, obdobia neoabsolutizmu a napokon v 60. rokoch 19. storočia. Analyzuje legislatívne rámce a postoj vládnej moci k spolkovej činnosti v spomínaných obdobiach. Osobitne sa venuje slovenským spolkom, ale svoju pozornosť neobmedzuje len na ne. Základná výskumná otázka, na ktorú E. Mannová hľadá odpoveď, sa týka modernizačného potenciálu „mimovládneho“ občianskeho sektora v 50. a 60. rokoch 19. storočia. Do akej miery boli spolky v Uhorsku a konkrétne v Hornom Uhorsku nositeľmi sociálno-politických modernizačných zmien v porovnaní s predlitavskou časťou Habsburskej monarchie a nemeckými štátmi? Hlavným iniciátorom modernizačných zmien bola štátna moc, napriek tomu však nemožno význam spolkovej činnosti podceňovať, keďže mnohé spolky boli nositeľmi nielen národnej/nacionalistickej agitácie, ale aj presadzovateľmi občianskych cností a étosu občianskej rovnosti.

Poslednú kapitolu uzatvára štúdia Ivony Kollárovej o inštitucionalizácii a disciplinizácii čítajúcej verejnosti v čosi vyše polstoročnom období medzi 70./80. rokmi 18. storočia a 30./40. rokmi 19. storočia. Skúma organizačné a inštitucionálne podmienky (zakladanie čítární a čitateľských spoločností), ako aj ideové a ideologické zmeny, ktoré viedli k rozšíreniu čítania ako nového sociálneho javu. Tradičné inštitúcie/organizácie, ktoré si jednak nárokovali dohľad nad morálkou a etickými imperatívmi sociálneho života, a jednak si nárokovali byť arbitrami „pravdy“ ohľadne otázok týkajúcich sa „správnosti“, „prospešnosti“ a „nevyhnutnosti“ jestvujúceho politického a sociálneho usporiadania spoločnosti – teda cirkev a štátna moc – veľmi skoro začali vnímať rozmach čítania a vydavateľskej činnosti ako živelný jav, ktorý bez kontroly a regulácie predstavoval vážnu hrozbu. Kollárová na konkrétnych prípadoch analyzuje disciplinizujúce opatrenia, mechanizmy dozoru a kontroly šírenia poznania a nových ideí.

Kolektívne dielo uzatvára resumé v angličtine a menný register. Chýba záverečná syntetizujúca kapitola, v ktorej by boli zhrnuté a zhodnotené hlavné zistenia autoriek a autorov, zhodnotenie stavu výskumu a návrh ďalšieho smerovania bádania.

Na začiatok sa zastavme pri zhodnotení formálnej stránky práce. Ako som už v úvode spomenul, dielo z viacerých hľadísk pôsobí nesúrodo. Okrem relatívnej tematickej roztrieštenosti, ktorá je však prirodzeným dôsledkom publikovania výskumov v štádiu *work in progress*, a preto ju možno hodnotiť so zhovievavosťou, sa neujednotenosť kapitol a štúdií prejavuje aj vo vnútornom členení textov. Niektoré štúdie nemajú záver (teda neuvádzajú konklúzie) a končia akoby uprostred výkladu (Pohaničová, Janura, Kodajová, Kováč). Vôbec nie je ujednotené používanie geografických pomenovaní a historických osobných mien. Viacerí autori používajú anachronické pomenovania miest a geopolitických útvarov (Bratislava, Taliansko, Nemecko). Napríklad historicky správne pomenovanie Prešporok používajú konzekventne len tri autorky (Pekařová, Dudeková, Mannová), niektoré autorky/autori aspoň uvádzajú historický názov v zátvorke. Písanie historických mien a priezvisk je ešte variabilnejšie, počnúc systematickým používaním maďarských krstných mien a priezvisk v transkribovanej podobe podľa slovenskej ortografie (Pohaničová), pokračujúc transkribovaním „maďarsky znejúcich“ mien len historických osobností narodených alebo dlhodobo pôsobiacich na území dnešného Slovenska (napr. Pekařová) a uvádzaním pôvodnej formy v zátvorke alebo uvádzaním krstných mien v slovenskom variante a ponechaním priezvisk v pôvodnej podobe, končiac dôsledným uvádzaním mien aj priezvisk v pôvodnej podobe (Holec, Kowalská, Mannová). Otázka uvádzania či neuvádzania anachronických geografických názvov a osobných mien predstavuje v rámci slovenskej historiografie ešte stále otvorenú a citlivú otázku. Z odborného hľadiska je však „retrospektívne poslovenčovanie“ maďarských historických mien rovnako ako uvádzanie anachronických geopolitických pomenovaní len ťažko obhájiteľné.

Do akej miery teda táto kolektívna práca naplňa výzvu sformulovanú zostavovateľmi v *Úvode* na opustenie úzkeho národného pohľadu na slovenské dejiny a skúmanie minulosti „slovenského človeka“ v širších európskych súvislostiach? Len čiastočne a skôr len v náznakoch ako cielene a systematicky.

Väčšine štúdií úplne chýba akýkoľvek komparatívny rozmer a niektorí autori cielene uplatňujú v určitých ohľadoch slovenský etnocentrický národno-historizujúci prístup (Šprocha – Tišliar). Naopak, časť autorov sa prinajmenšom implicitne vymedzuje voči takémuto prístupu a snaží sa v istej miere zohľadňovať celouhorský kontext, resp. neobmedzovať sa programovo na územie súčasnej Slovenskej republiky (napr. Kušnieráková, Dudeková, Holec, Mannová). V tejto súvislosti treba kriticky spomenúť excesívne anachronické používanie geopolitického pomenovania „Slovensko“ (už aj v samotnom názve diela), čo je napokon len nevyhnutným pojmoslovným dôsledkom etnocentrickej, resp. národnej koncepcie dejín. Explicitné stanovisko v tomto smere zaujala len E. Mannová (s. 438, pozn. č. 6), ktorá obhajuje regionalistický prístup a používanie termínu Horné Uhorsko, resp. hornouhorský región. Možno s ňou len súhlasiť, že pri skúmaní regiónu severozápadných, severných a čiastočne aj severovýchodných stolíc/žúp obývaného prevažne slovensky hovoriacim obyvateľstvom nie je historicky presné používať geopolitické pomenovanie Slovensko. Otázna je z vedeckého hľadiska opodstatnenosť dôsledného retrospektívneho konštruovania „Slovenska“ pri skúmaní demografických pomerov (na území dnešnej Slovenskej republiky) aj za cenu rozčleňovania súborných župných údajov. Pôsobenie sociálnych, politických, ekonomických, kultúrnych atď. faktorov v 19. storočí v rámci Uhorska a Habsburskej monarchie nebolo obmedzené na územie vymedzené hranicami dnešnej Slovenskej republiky. Nemožno obísť a ignorovať skutočnosť, že obzvlášť – ale nielen – tie demografické faktory, ktoré boli dôsledkami

zákonných úprav a noriem, výkonu moci a správy spoločnosti, pôsobili na území celého geopolitického celku, ktorého bolo územie Slovenska integrálnou súčasťou – teda Uhorského kráľovstva a v širšom zmysle Habsburskej monarchie. Existencia prípadných konfesiónálnych, kultúrnych a sociálnych determinantov špecifických pre niektoré oblasti obývané aj slovensky hovoriacim obyvateľstvom tiež neopodstatňuje anachronické vymedzovanie „Slovenska“ v období pred rokom 1918. Nie je práve v takýchto prípadoch opodstatnenejšie a presnejšie používať spomínaný regionalistický prístup zohľadňujúci historické realie?

V tejto súvislosti možno hodnotiť ako nedostatok recenzovaného diela absenciu kritickej reflexie vyššie uvedených problémov či už v podobe samostatnej štúdie, alebo v jednotlivých kapitolách. V historickej vede už niekoľko desaťročí prebieha diskusia o správnosti alebo nesprávnosti (z vedeckého hľadiska) etnocentrických interpretačných rámcov a prístupov v historickom výskume. Tradičné národné naratívne dejiny boli ako forma kritického historického poznania zavrhnuté ešte dávnejšie. Škoda, že autori alebo aspoň zostavovatelia nevyužili túto príležitosť – teda publikovanie pracovných materiálov pre budúcu veľkú syntézu – na iniciovanie diskusie o žánri syntéz štátnych a národných dejín.

V časti štúdií možno naraziť na ďalší „neduh“, ktorý je charakteristický skôr pre tradičné metodologicky nedostatočne ošetrené naratívne prístupy k písaniu dejín: nekritické, zovšeobecňujúce narábanie s etnokatégoriami (napr. Maďari, Slováci). Neadekvátnych zjednodušení, keď sa určitý ideologický postoj, politická agenda a pod. pripisuje všeobecne napr. Maďarom, sa dopúšťajú vo svojich štúdiách viacerí autori. Uvediem len jeden príklad za všetky hneď z *Úvodu*: „*Maďari na základe historicky nekorektnej interpretácie, podľa ktorej Uhorsko, krajina svätoštefanskej koruny, bolo od svojho vzniku v ranom stredoveku národným štátom, nastolili požiadavku maďarského národného štátu.*“ Hoci hneď v nasledujúcej vete nasleduje relatívne presnejšie určenie aktérov: „*V rovnakej dobe však podobnú nekorektnú historickú interpretáciu používali aj českí, nemeckí, poľskí a ďalší národní agitátori, ktorí do svojej národnej agitácie zapojili aj historiografiu*“ (s. 11). Etnokategorické zovšeobecnenia nie sú problematické len z toho hľadiska, že zahmlievajú, resp. presnejšie neurčujú iniciátorov, činiteľov a konateľov. Takéto zovšeobecnenia môžu potenciálne – bez ohľadu na historikov dobrý úmysel – pôsobiť ako legitimizovanie naivných predstáv o „kolektívnej zodpovednosti“ a zároveň ako potvrdenie sociálnych stereotypných konštrukcií.

V nadväznosti na tento problematický aspekt niektorých štúdií treba tiež kriticky hodnotiť absenciu teoretického ukotvenia vo väčšine textov kolektívnej monografie. Táto absencia je vzhľadom na skutočnosť, že 19. storočie samotní zostavovatelia v *Úvode* označujú za storočie nacionalizmu a navrhujú vychádzať z „paradigmy sociálnych dejín“, prekvapujúca. Takmer úplná neprítomnosť teórií nacionalizmu a nadväzných sociálnych teórií je markantná. V niektorých štúdiách je tento nedostatok vzhľadom na skúmané témy citeľný (napr. Škvarna, Kováč). „Nacionalizmus“ ako analytickú kategóriu neviazanú na etnické pozadie historických aktérov spomedzi autorov ako jediný používa M. Szabó. Naopak, v niektorých ďalších štúdiách je nacionalizmus implicitne reprezentovaný skôr ako črta či jav primárne sa vzťahujúci na maďarskú politickú elitu či Maďarov vo všeobecnosti.

Napriek vyššie uvedeným nedostatkom však možno konštatovať, že čitateľ dostáva do rúk 17 individuálnych štúdií, z ktorých väčšia časť predstavuje relevantné a kvalitné vedecké spracovanie skúmaných tém. Hlbšie teoretické reflexie a dôslednejšie metodologické opatrenia by však rozhodne boli pridanou explanačnou hodnotou.

László Vörös